

ทิศเบื้องบน และเบื้องต่ำ

— ๕ —

๑๓ ตุลาคม ๒๕๑๓

การพิจารณากันถึงเรื่องทิศ ๖ ของเราในวันนี้
ก็มาถึงสุดท้ายคือทิศเบื้องบนและทิศเบื้องต่ำ. ทิศเบื้องบน
ได้แก่สมเด็จพระอมร, ทิศเบื้องล่างได้แก่บ่าวไพร่. ทิศบน
ทิศล่างนี้มันเป็นภาษาทางศาสนา; มีวัฒนธรรมที่มันเนื่องมา
จากทางศาสนา. ชาวบ้านเขาไม่เรียกกันว่าทิศ อย่างที่เรา
เห็นกันอยู่แล้ว. นี่แสดงให้เห็นว่าทางศาสนาองสิ่งที่เรียกว่า
“ทิศ” นั้นกว้างขวางกว่า หรือว่าละเอียดออกกว่า และยัง
เป็นทิศที่สำคัญว่าเสียด้วย.

เราจะได้พิจารณากันถึงคำพูดก่อนหน้านี้ บางทีก็พูดว่าบน หรือล่าง,
บางทีก็พูดว่าสูงหรือต่ำ, ก็มีความหมายต่างกันบ้างนิดๆ หน่อยๆ มันก็ถึง
สิ่งเดียวกัน ถ้าเป็นภาษาทางวัตถุไปอย่างหนึ่ง, เป็นภาษาทางธรรมทาง
วิญญาณนี่ไปอีกอย่างหนึ่ง. พงง่าย ๆ ก็ว่าภาษาสามัญไปอย่าง, ภาษาจริง
หรือความจริงก็ไปอีกอย่าง. ทั้งนี้ขยายออกไปถึงความดีความชั่ว : ทิศเบื้องบน

๕๕๐

เบื้องสูงก็สมมุติว่าเป็นความดี, ทิศเบื้องต่ำเบื้องล่าง ก็สมมุติว่าเป็นชั่ว เลยไปอย่างนี้ก็มิ; แต่เดี๋ยวนี้เราไม่มีหลักอย่างนั้น.

หรือถ้าจะดูโดยความจริงแล้ว คำว่าบน หรือล่างนี้ ก็เป็นคำสมมุติบัญญัติตามความรู้สึก ซึ่งค่อนข้างจะไม่ฉลาด. ควรจะตั้งข้อเท็จจริงที่ว่า ที่เรารู้สึกว่าข้างบนหรือเบื้องสูงนั้น มันก็อยู่ทางปลายของกระแสดึงดูดของโลก; เบื้องต่ำนั้นมันก็อยู่ทางเบื้องต้น หรือจุดตั้งต้นของกระแสดึงดูดของโลก; เพราะฉะนั้นจึงมีได้รอบตัว. เพราะว่าโลกกลม มีจุดศูนย์กลางอยู่ที่ศูนย์กลางแล้วก็ดึงดูดเข้ามารอบตัว ฉะนั้น เรืองบน - เรืองล่าง สำหรับความดึงดูดของโลกนี้ ไม่มีความหมายอะไรเลย เพราะมันดึงดูดเข้ามารอบตัว. ที่นี้เรามันไม่รู้ข้อนี้ เราเอาแต่ตามความรู้สึกของเราที่รู้สึก ว่า ทางต่ำคือทางที่มันจะตกลงไปเรื่อย ๆ; ถ้าตกลงไปเรื่อยมันก็ไม่ถูก เพราะว่าถ้าตามกระแสดึงดูดแล้วมันก็มีตกขึ้น หรือตกข้างหรือตกอะไรรอบตัว. ฉะนั้นมันเป็นวิทยาศาสตร์ หรือเป็นความจริงอะไรที่มันมากเกินไป ที่มนุษย์ไม่ต้องเกี่ยวข้อง ไม่ต้องรู้ก็ยิ่งได้; เว้นไว้แต่เรื่องเฉพาะพิเศษที่เกี่ยวกับเรื่องนี้.

ส่วนคนทั่วไปเขาไม่ต้องรู้เรื่องนี้ เขาก็ยังอยู่ในโลกนี้ได้; เกิดความรู้สึกเป็นสูงเป็นต่ำขึ้นมา และต้องปฏิบัติให้ถูกต้อง. คนที่เขาไม่รู้เรื่องนี้เราไปบอกเขาว่า ทุกสิ่งมันจะตกไปสู่จุดศูนย์กลางของโลก เพราะโลกมันกลม; เขาก็ไม่เชื่อ ถ้าเช่นนั้นคนเราก็อพยพอยู่พวกหนึ่ง ทางด้านหนึ่ง, แล้วอีกฝั่งไปทางข้างอยู่พวกหนึ่ง; อย่างนี้ก็เถียงกันไปเปล่า ๆ. ให้ตัดออกไปเสียปัญหาอย่างนี้ ไม่ต้องทะเลาะกัน; เอาความหมายสูงต่ำไปตามทางความรู้สึกของเรา; เช่นสวรรค์อยู่เบื้องบน นรกออยู่เบื้องล่าง. ถ้ามองทางวิทยาศาสตร์มันไม่มีเบื้องบนเบื้องล่าง. หรือว่าเบื้องล่างถ้าจะมีก็ต้องไม่มีที่จุดศูนย์กลาง ที่เป็นได้ของโลก. สวรรค์ก็ห่าง

จากโลกออกไป ๙. ถ้าจะเอาทั้งสากลจักรวาลเป็นหลัก มันก็ยังมีอย่างนั้นใหญ่ ; เพราะมันกว้างขวางอยู่เรื่อย ไม่มีบน - ล่าง เหนือ - ใต้ ตก - ออก ; และบน - ล่าง เหนือ - ใต้ ตก - ออก นี่มันก็อยู่ในแถบโลกหน่วยหนึ่ง ๆ ซึ่งมีจุดตั้งอยู่ตรงกลางนี้ ; อาศัยหน่วยอื่นเป็นหลักเป็นจุดสังเกต แล้วจึงเกิด หน้าหลัง เหนือใต้ ตกออก ขึ้นมา. เพราะฉะนั้นตามความจริงทางวัตถุ ไปอย่างหนึ่ง, ตามทางธรรมทางศาสนา เชนไปถึงไปอีกอย่างหนึ่ง ; อย่าไปมัวทะเลาะกันอยู่ในเรื่องนี้.

สำหรับทฤษฏีทั้งสองคือ ทฤษฏีเบ๊องบน เบ๊องล่างนี้กลายเป็นถูก หรือดี ทั้งสองอย่าง ที่จะต้องปฏิบัติ. เบ๊องบน คือสมณพราหมณ์, เบ๊องล่าง คือผู้ที่ต่ำกว่าเรา เป็นบ่าวไพร่ ; กลายเป็นทฤษฏีที่ต้องปฏิบัติให้ถูกให้ดี ต้องให้เหมือนกันเลย, แม้ทฤษฏีเบ๊องต่ำคือบ่าวไพร่ก็ต้องให้. นี่ก็พูดเลยขอบเขตออกไป จนถึงเรื่องที่เรากำลังจะทำความเข้าใจ ในทางที่ไม่ต้องทะเลาะวิวาทกัน เกี่ยวกับเรื่องคำพูด. ให้ถือเสียว่าทางศาสนาก็มีค่านิยมพิเศษเฉพาะความหมายเฉพาะอะไรก็ตามเรื่องทางศาสนา. ทางวิทยาศาสตร์เพิ่งรู้แค่เรื่องโลก เรื่องวัตถุ เรื่องสสารกำลังงาน อะไรทำนองนี้ มันก็ไปอีกอย่างหนึ่ง ; ไม่จำเป็นจะต้องไปทะเลาะวิวาทกัน ในเมื่อรู้ความจริงว่า เรามุ่งหมายถึงอะไรกัน อย่างไรกัน. เป็นอันว่า เรื่องทฤษฏีทั้ง ๖ นี่เป็นเรื่องที่จะต้องให้ไว้เสมอกัน แม้จะสมมุติบัญญัติไปยั้งถึงใดสิ่งหนึ่ง.

ต่อไปนี้ เราจะพูดกันถึง **เรื่องทฤษฏีเบ๊องบน - สมณพราหมณ์** นี่ถึงถึงตัวบุคคลซึ่งมีคุณธรรมสูงกว่าในทางจิตทางวิญญาณ ; ไม่ได้ถึงถึงทางวัตถุทางร่างกาย ทางทรัพย์สินสมบัติ หรือทางชาติกำเนิดอะไร ไม่ต้องเอามาพูดถึง. เอาคุณธรรมทางวิญญาณเป็นหลัก จึงเกิดสมณพราหมณ์ขึ้นมา.

สมณะ แปลว่า สงบ ผู้สงบ: มันมีความหมายสูง ตรงที่ว่า
 ทามธรรมคาคณนั้นไม่สงบ, คนทั่วไปนั้นไม่ได้สงบ คือเร้าร้อนทางวิญญาณ
 กระสับกระส่ายทางวิญญาณ, ยุ่งยากในทางวิญญาณ; คนธรรมคาคณเป็นอย่างนี้
 เพราะยังไม่รู้ว่าอะไรเป็นอะไร. ส่วนสมณะเป็นผู้ที่รู้ว่าอะไรเป็นอะไร ถึงที่สุด
 หรือตามสมถะ จึงจะทำให้เกิดความสงบขึ้นมาในใจ; แล้วร่างกายก็สงบ อะไร
 ก็สงบไปหมด. สมณะเกิดขึ้นมาในโลกได้ก็เพราะความไม่สงบในโลกนี้ มันทำให้
 เป็นปัญหาขึ้นมา เขาก็ค้นคว้าจนพบความสงบ; แล้วก็เป็นบุคคลชั่วพวกหนึ่ง
 ในโลกนี้. มันก็เริ่มมีขึ้น ๆ จนกระทั่งสูงสุดได้ในที่สุด; คือเป็นคนมีปัญญารู้จักสังเกต หรือช่างสังเกต ว่าที่เป็นอยู่อย่างนี้ มันก็ยังเป็นการทวนทรมาน ก็เลย
 ไล่ออกไป ๆ ออกไปจนพบที่มันไม่ทวนทรมาน.

ถ้ามนุษย์สมัยแรกยังเป็นคนป่า ต้องการแต่หากินและต้องการสืบพันธุ์
 อะไรทำนองนี้; เขาก็มีความสงบอยู่พอใช้ เพราะจิตใจมันไม่ทะเยอทะยาน;
 แต่มันเป็นไปเองตามธรรมชาติ ก็ดูคล้ายจะโง่; แต่มันโง่ชนิดที่ไม่เป็นทุกข์.
 ที่มนุษย์เจริญด้วยสติปัญญามากขึ้น ๆ รู้จักทำสิ่งที่ทำให้ตัวเองหลงรักหลงเกลียด
 อะไรมากขึ้น ๆ ก็เลยเป็นมนุษย์ที่ไม่สงบมากขึ้น. คนมีปัญญางานคนมองเห็น
 ก็รู้สึกออกไปจากความวุ่นวาย ไปหาความสงบ เป็นอยู่อย่างสงบ อยู่ในที่สงบ
 ก็เรียกว่าเป็นสมณะขึ้นมา.

คำว่า “พราหมณ์” นั้น ตามตัวหนังสือ ก็ว่ามาจากพรม หรือ
 เนืองด้วยพรม เกี่ยวกับพรม. คำว่า “พรม” แปลว่า ประเสริฐ เลิศกว่า
 สิ่งใดหมด; พวกพราหมณ์เป็นพวกที่เขาว่าเขาเองว่าเขามาจากพรมก็ตามใจเขา.
 แต่เราก็ได้ความว่า เป็นคนที่ดีกว่าคนธรรมดา, เป็นผู้มีความรู้ความฉลาดในก้น
 จักทันวิญญาณ ดีกว่าคนธรรมดา, แต่ไม่ได้ถึงความสงบ คือไม่ไปถึงขนาด

สมณะ; ยังอยู่ที่บ้านที่เรือนช่วยแนะนำอะไรต่าง ๆ ทางจิตทางวิญญาณ พร้อมกับไปกับมีบุตรภรรยา.

มองไปอีกแง่หนึ่ง พระราชนิพนธ์ ก็ยังใช้ไม่ได้หรือยังน้อยกว่าสมณะมาก; แต่เขามาเหนือเมฆ เขามาจากพรหม. อีกทีหนึ่งเราจะมองในแง่กลับ : ถ้าเขาสามารถทำความสงบได้ทั้งที่มีครอบครัว มันก็ต้องเก่งกว่าสมณะ ที่เขาตัวรอดได้เพียงคนเดียว. ถึงอย่างไรก็ดี ข้อเท็จจริงก็พิสูจน์แล้วว่า พระราชนิพนธ์จะสงบอย่างสมณะไม่ได้; แต่เขาก็มีหน้าที่ ที่จะทำความสงบเท่าที่จะทำได้ ในทางครอบครัวหรือในทางสังคม. เพราะสมณะนั้นหลีกเลี่ยงไปจากสังคม, ส่วนพระราชนิพนธ์อยู่ในสังคม ก็มีค่าในทางนี้มากกว่า. ได้ยินว่า ในประเทศญี่ปุ่น เขามีพระที่มีภรรยาได้ เพราะเขาคือการจะรับหน้าที่ทางสังคม ทำนองเดียวกับพระราชนิพนธ์. ส่วนพระที่ไม่เกี่ยวข้องกับสังคม ไม่เกี่ยวกับครอบครัวก็เป็นสมณะไป; ก็เลยมีทั้ง ๒ พวก อย่างนี้ก็มีเหมือนกัน.

ครั้งแรกที่พูด เราสันนิษฐานได้ว่า มันทั้งต้นไปจากพระในครอบครัวก่อน จึงค่อยเชิดชูขึ้นไป จนเป็นพระที่กระเด็นออกไปจากครอบครัว คือเป็นสมณะ. ถ้าเกี่ยวกับครอบครัว มันก็เกี่ยวกับสังคมกว้างออกไปๆ เป็นเจ้าหน้าที่ทางวิญญาณ ทางฝ่ายสังคม ทำพิธีรีตองอะไรเหล่านี้ ไม่ใช่เรื่องสงบเพื่อจะไปนิพพาน; กลายเป็นเจ้าหน้าที่ทางทำพิธีเสียมากกว่า.

คำว่า *priest* ในภาษาศาสนาคริสต์ที่แปลว่าพระนั้น เขาหมายความว่า พระทำหน้าที่ทางพิธีรีตองอย่างพระราชนิพนธ์เหมือนกัน *priest* มันอย่างเดียวกันกับพระราชนิพนธ์. ส่วนพระที่ตรงกันกับสมณะก็มีเป็นอย่างอื่น พวกคริสต์เคยเขามีคำว่า *hermit* อะไรทำนองนี้ คือว่าไม่ยุ่งในเรื่องพิธี.

นี่เรารู้จักความแตกต่างระหว่าง “สมณะ” กับ “พราหมณ์” กันอย่างนี้ว่ามีอยู่เป็น ๒ ฝ่าย; และถูกจัดไว้ในฐานะเป็นทิศเบื้องบนเหมือนกัน คือคิดว่าในทางวิญญาณ. ถ้าจะจัดว่า พระที่ท้าวพิธีทรงจะโง่งมลงไปเสียหมดมันก็ไม่ได้ เพราะเหตุที่ว่ามนุษย์นั้นมันโง่งเอง; ส่วนใหญ่ของมนุษย์โง่มก้วยความไม่รู้; ฉะนั้น ๘๐-๙๐ เปอร์เซนต์ยังไม่รู้ มันก็ต้องมีพิธีทรงเพื่อให้พวกโง่งมเหล่านั้นยึดถือไว้ก่อน; ก็จำเป็นเหมือนกัน ไม่ต้องหักออก. แต่ขอให้พิธีทรงนั้นมันมีประโยชน์เกิด. คำว่ามีประโยชน์ก็คือว่า ให้มันเกิดความสุขขึ้นมาในสังคม. ฉะนั้นเมื่อเขาเชื่อศาสนากันมาก ๆ ทำตามพิธีทางศาสนาอยู่ มันก็ไปเบียดเบียนใครไม่ได้เหมือนกัน; ฉะนั้นพราหมณ์ก็มีประโยชน์ในส่วนนี้. แต่ส่วนที่มันแตกเบียดเบียนออกไปไกลลิบนั้น มันเป็นแขนงออกไปบางสาขา เช่นมีการบูชาอัญ เขาคนนาม่าบูชาอัญ; อย่างนี้ก็รับไม่ได้ มันกลายเป็นน้ำเดือดไปเสียอีก.

ความมุ่งหมายของพราหมณ์ไม่ใช่อย่างนั้น ไม่ใช่จะเอาคนมาฆ่าบูชาประจบพระเจ้า; แต่มีความหมายว่า เป็นพระที่อยู่ใกล้ชีวิตสังคม ฉะนั้นก็ต้องมีบุตรภรรยาไปทำเรื่อง. ส่วนพระที่กระเด็นออกจากสังคมก็เป็นสมณะเสียโคด; แม้จะมาเกี่ยวข้องกับสังคมสังคม เขาก็ไม่กลับเรียกว่าพราหมณ์ คงเรียกสมณะอยู่อย่างนั้นเอง. พวกพราหมณ์ให้เป็นศฤหัตถ์เสียมากกว่า, หรือเป็นพระในเพศศฤหัตถ์. แต่ถึงอย่างไรก็ยังมีจิตใจสูง ยังมีความรู้สูง รักษาไว้ซึ่งคัมภีร์ มาตั้งแต่สมัยที่ยังไม่มีการเขียนหนังสือ พิมพ์หนังสือ. ถ้าไม่ได้พวกพราหมณ์ คัมภีร์ต่าง ๆ ก็มิได้เกิดขึ้น หรือมิได้มีอยู่; เพราะเป็นคนอธิบายคำสอนของสมณะอีกทีหนึ่ง. คำสอนของสมณะนั้นลึกเกินไป พวกพราหมณ์เขาช่วยอธิบายอีกทีหนึ่ง. เขาเรียกว่าคัมภีร์พราหมณะ ส่วนแต่เป็นคำอธิบายเรื่องที่ลึกให้เหมาะสมกับชาวบ้าน, ให้ชาวบ้านเข้าใจได้ในลักษณะที่เหมาะสมกับชาวบ้าน.

นี่ก็พุดมากไปทางทวนหนังสือ แต่ก็มีประโยชน์สำหรับจะรู้อะไรเป็นอะไร. เมื่อมองเห็นประโยชน์ หรือความสำคัญของคนที่สองพวกนี้แล้ว ก็เกิดหน้าที่ที่จะต้องประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องเพื่อประโยชน์. เพราะฉะนั้นจึงเกิดเป็นสิ่งที่ต้องแลดู หรือเหลียวดู ก็ยว่าเป็นทิศขึ้นมามากหนึ่ง เป็นทิศเบื้องบน. ทิศเบื้องบนก็ต้องมองแหงนหน้าเป็นธรรมดา; เพราะว่าเรามีรูปร่างอย่างนี้จะดูทิศเบื้องบนมันก็ต้องแหงน ให้มีความรู้สึกว่ายู่สูง; ทางร่างกาย ทางวัตถุก็ต้องแหงน ทางจิตทางวิญญาณก็ไม่ต้องแหงน จิตจิตนึกได้รอบถัน.

เราได้พูดกันแล้วว่า สมณพราหมณ์เป็นที่พึ่งทางวิญญาณ แล้วก็เป็นที่พักพิงสูงสุดทางวิญญาณคือสมณะ. ผู้ใดต้องการประโยชน์อย่างยิ่งทางวิญญาณถึงระดับสูงสุด ก็ต้องสนใจกับสมณะ; เพราะฉะนั้นจึงมีคำกล่าวมาแต่โบราณกาล, แม้ในพุทธศาสนาก็ยอมรับว่า – “การได้เห็นสมณะเป็นการดีเป็นความประเสริฐ”. เขาถือว่า เพียงแต่ได้เห็น เท่านั้นก็เป็น การประเสริฐ; นี่เห็นด้วยตา ยังเห็นด้วยใจ เห็นด้วยสติปัญญา ก็ยิ่งประเสริฐยิ่งที่สุด. อย่างเราเห็นพระพุทธเจ้าทางร่างกายนี้ก็เรียกว่าประเสริฐ ก็เห็นคนที่เหมือนทริยสงฆบรรพช; ก็เกิดความศรัทธารู้สึกอันใหม่ขึ้นมา ว่ามันอะไรกัน. ทำไมมันจึงน่าดู น่ารักอย่างนี้; มันก็ประเสริฐแล้วในประโยชน์ที่เป็นจุดทั้งกัน. ยิ่งไปรู้จักใจของท่านเข้าอีกว่าเป็นอย่างไร ก็เห็นท่านในทางวิญญาณอีกทีหนึ่ง ก็ยิ่งประเสริฐ คือจิตใจมันวิ่งตามไป จนได้รับประโยชน์สูงสุดนั้น.

เพราะฉะนั้นการมีสมณะในโลก จึงเป็นโชคที่ที่สุดของโลก; เพราะเพียงแต่ได้เห็นก็ยังดี. แรกเห็นก็มีความรู้สึกเป็นคนประหลาด ทำไมจึงมีความสงบบรรพช ? น่าสนใจ น่าเอาใจใส่. ก็เลยเอาใจใส่; มันเป็นคนเครื่องจูงใจ มีอิทธิพลจูงใจโดยไม่รู้ตัวแล้ว ก็โดยท่านท่านไม่ไหวตัว, ถูกจูงไปได้.

เกี่ยวนี้เรามาเตือนกันและกันให้ปฏิบัติให้เต็มที่ ในเรื่องเกี่ยวกับสมณะ หรือ พราหมณ์ก็ตาม; คือให้เคารพ ให้ทำอะไรทุกอย่างที่เราจะได้ประโยชน์จาก สมณะพราหมณ์นั้น. นี่คือการให้วิถีชีวิตอย่างนี้. รายละเอียดไปๆใน นวโกวาท. รวมความแล้ว ให้เราทำทุกอย่าง เพื่อให้เราได้รับประโยชน์จาก สมณะและพราหมณ์ซึ่งมีอยู่ในโลก. พวกหนึ่งอยู่ใกล้ชิด คือพราหมณ์; พวก หนึ่งอยู่ห่างไกลออกไป สำหรับชั้นสูงขึ้นไป คือสมณะ.

สำหรับคำว่า “พราหมณ์” อีกคำหนึ่ง มีความหมายพิเศษ; ก็ยืม มาจากพวกพราหมณ์ หรือศาสนาพราหมณ์ เพราะเขาว่า เขามาจากพรหม เหมือนกัน; เขาว่าเป็นผู้หมดบาปแล้วโดยประการทั้งปวง; แม้ด้วยการ อาบน้ำศักดิ์สิทธิ์ เขาก็หมดบาปแล้วโดยประการทั้งปวง. เรายังไม่เอาความหมาย ของพราหมณ์ตรงที่อาบน้ำ; เราเอาความหมายตรงที่หมดบาปทั้งปวง มา พิจารณาดู แล้วก็ทำให้มันหมดบาปทั้งปวงขึ้นมาจริงๆ; ก็เลยเป็นการปฏิบัติ ตามระเบียบของสมณะ ในระดับที่เป็นพระอรหันต์. เพราะฉะนั้นพระอรหันต์ จึงถูกเรียกว่า “พราหมณ์”. คำว่า “พราหมณ์” ถ้าเอามาใช้ในพุทธศาสนา กลายเป็นพระอรหันต์ไป; พระอรหันต์เท่านั้นเป็นผู้ประเสริฐสุด, พระอรหันต์ เท่านั้นเป็นผู้หมดบาปแล้ว ลอยบาปแล้ว. ในคัมภีร์มากมาย เช่นคัมภีร์ธรรมบท มีคำว่า “พราหมณ์” มากมาย ในพราหมณ์วรรคที่เป็นคำสอนอยู่ในคัมภีร์ ธรรมบทนั้น หมายถึงพระอรหันต์ทั้งนั้น.

ผู้ที่เป็นพราหมณ์ คือผู้ที่หมดกิเลสหมดบาป และเป็นผู้ประเสริฐที่สุด. ที่นี้เราจะถืออย่างนั้นก็ได้ ; เราเป็นฆราวาสอยู่ในโลกปัจจุบันนี้จะถือแ่ อย่างนั้นไม่ได้ เขาให้ถือกว้างลงมา แม้ไม่ถึงพระอรหันต์; ยังอยู่ในบ้านในเรือน อยู่ในระดับครองเรือนด้วยกัน ถ้าเขามีสติปัญญามากกว่าเรา ในด้านวิญญาณ

ในศาสนา ก็ต้องนับถือเขา; เขาแต่ประโยชน์ที่แท้จริง ที่ควรจะได้ตอบแทน เป็นผู้นำในทางวิญญาณ ในทางสังคม. นี่มันเกือบจะรวบเอาครูบาอาจารย์เข้าไปด้วย; แต่มันก็มีความหมายต่างกัน. เพราะฉะนั้นผู้นำและหัวหน้าในการทำพิธีทางศาสนา คือคำว่า “พราหมณ์” ในเรื่องทีศหณี. หัวหน้าอุบาสก ผู้นำทำพิธีทางศาสนานั้น ก็ทำหน้าที่คล้าย ๆ กันกับพราหมณ์ ในความหมายเดิม.

ทีศหณีเป็นทีศบุคคลประเภทนี้ มีความสำคัญเต็มที่ เหมือนกับบุคคลที่เป็นทีศอื่น ๆ; เพราะว่า ทีศนี้จะรวมเอาคำว่าศาสนา หรือพระรัตนตรัยอะไรเข้าไว้ด้วย โดยปริยาย. ตรงจุดความหมายของคำว่า สมณะ ซึ่งสงบ และหมดกิเลส นั้นแหละ จึงจะถึงเอาพระ เอาศาสนา เข้ามาไว้ในทีศนี้ด้วย โดยปริยาย. เพราะฉะนั้นเราจึงมีศาสนา แม้กระทั่งวัฒนธรรมในอันคับสูง รวมอยู่ในทีศนี้ที่เราจะต้องสนใจ. จะไปแยกบุคคลออกจากศาสนานี้มันก็ยาก เพราะว่า ศาสนานี้ปรากฏทางบุคคล ก็เลยติดเนื่องอยู่ด้วยกันเป็นทีศเบ็องบน. แปลว่า ทีศเรณับถือ หรือสิ่งที่เคารพนับถือ หรือบุคคลที่ควรเคารพนับถือ ทางฝ่ายจิต ฝ่ายวิญญาณก็รวมอยู่ในทีศนี้หมด; แล้วไม่ได้ชี้ขึ้นไปบนหัวเหมือนความรู้สึกละไม่ได้ชี้ขึ้นไปเบ็องบน บนฟ้า; เพราะว่าวิญญาณมันอยู่รอบค่าน เป็นของไม่มีบน ไม่มีล่าง ไม่มีเหนือมีใต้ ค่ายเข้าไป. สิ่งที่เราเรียกว่าวิญญาณเป็นธาตุขันธ์หนึ่ง อยู่ในที่ทั่วไป ต้องดูความสูงอย่างนั้น. ทีศทางแห่งความสูงมันก็อยู่ทั่วไป; แต่ก็เอามาเปรียบเหมือนกับอยู่เบ็องบนบนหัว บนศีรษะ; แหงนหน้าขึ้นไปดูทางสูง.

ทีศอีกทีศหนึ่ง คือทีศเบ็องต่ำคือ**บ่าวไพร่** ใช้คำแปลว่าบ่าวไพร่ เป็นสิ่งที่ถูกล่าสำหรับสมัยที่มีบ่าวไพร่. แต่คำว่าบ่าวไพร่มันขยายออกไปได้ จนกระทั่งสถานการณ์เดี๋ยวนี้ก็มีคำว่าบ่าวไพร่ได้เหมือนกัน. เราไม่มีทาส เรามีทาสอยู่ได้

บังคับบัญชาที่เขามีหน้าที่ จะต้องทำตามคำสั่งเรา. ปัญหาหนึ่งเกิดขึ้นในเมื่อ ไม่ถูกกันให้ตี : บ่าวไพร่ก็ไม่แหยงขุนนายให้ตี, นายก็ไม่แก้มลงคบ่าวไพร่ให้ตี; มันก็เกิดปัญหาขึ้นมา. พระพุทธเจ้าเลียบปัญญัตติว่า เป็นทิศสำคัญทิศหนึ่ง เท่ากัน กับทิศอื่น ๆ.

ถ้าหากคนใช้ หรือผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาไม่จงรักภักดีแล้ว มันจะเกิดอะไร ขึ้น ลอยคิดดู; ฉะนั้นต้องป้องกันในทิศนี้ ต้องทำเครื่องรางป้องกัน ไม่ให้ เกิดอันตรายขึ้นมาจากทิศๆ นี้ได้ คือคนที่อยู่ใต้บังคับบัญชา. เพราะว่าเขาเกิด ไม่ซื่อสัตย์ขึ้นมา ไม่จงรักภักดีขึ้นมา ก็จะเป็นอันตรายอย่างยิ่ง. ภายทิศฝ่ายจีน ซึ่งเขาพูดกัน เป็นคำสอนของขงจื๊อว่า :— “ถ้าไม่ไว้ใจเขาละก็ อย่าให้เขา คืออย่าเอาเขาไว้”. “ถ้าไม่ไว้ใจเขาก็อย่าเอาเขาไว้, ถ้าเอาเขาไว้ก็ต้องไว้ใจเขา” มีเต็มบริบูรณ์อย่างนี้.

ถ้าเอาเขาไว้ก็ต้องไว้ใจเขา คืออย่าไปทำหลุมๆ ล่อๆ ให้เกิดความ ระแวงอะไรขึ้นมา. เพราะฉะนั้นก็ต้องไม่พูดอะไรแสดงความไม่ไว้ใจเขา ให้เขา เกิดความระแวงขึ้นมา. ฉะนั้นผู้ที่อยู่เหนือ ผู้ที่เป็นผู้บังคับบัญชานั้นจะต้องถูก ให้ตี: อะไรก็เก็บไว้ในใจ, ต้องแสดงออกว่า เราไว้ใจเขาอยู่เสมอ. พอถึง จุดที่เพียงพอว่า เราจะไม่ไว้ใจเขาละ เราก็ต้องชักออกไปทันที คือไม่ใช่เรา ไม่ยุ่งกับเขา เลิกจ้างทันทีเป็นต้น. ถ้ายังมาอยู่ด้วยกันละก็ ต้องไว้ใจเขา; อย่างลูกจ้างในร้านเขาถือหลักอย่างนั้นกันในพวกชาวจีน ที่เชื่อคำของขงจื๊อ. นี่มันเป็นเรื่องที่ควรจะต้องเอามาพิจารณาดูอย่างยิ่งอยู่เหมือนกัน เพราะว่าบ่าวไพร่ นี่มันก็มีคามหมายอย่างนี้.

ตามหลักของทางศาสนานั้น เขาสอนให้เอาความรักความเอ็นดูไปผูก พันไว้ด้วยความบริสุทธิ์ใจ; เขาจึงรักใคร่ฝากเนื้อฝากตัว แม้ในบุคคลประเภท

ที่เขาเรียกกันแต่ก่อนว่า ทาสี ทาสา; มันจึงไม่ค่อยปรากฏในเรื่องราวอันแสนจะมากมายนั้นว่า พวกทาสีทาสเกิดเป็นกบฏ หรือหักหลังขึ้นมา. ส่วนสมัยนี้กลับเป็นอย่างนั้นไม่ได้ ลูกจ้างหรือผู้อยู่ใต้งับกับบัญชานี้จะเกิดกบฏ เกิดหักหลังกันอย่างไม่มีควมหมาย อย่างมากมายกันทีเดียวมากมายที่สุด; มีโอกาสแล้วเป็นกลโกงหักหลังนายจ้าง, นินทานายจ้าง ผู้บังคับบัญชา ผู้มีพระเดชพระคุณ. แม้ในวงราชการ คนที่ทำราชการก็รู้ดีอยู่แล้ว. ทำเอาหัวหน้าหน่วย เคียดวุ่นแสนสาหัสอยู่บ่อยๆ; เพราะลูกน้องใต้งับกับบัญชาหักหลัง กลโกง ไม่ซื่อตรง ต่อหน้าที ที่ผู้บังคับบัญชามอบหมายให้.

อันนี้ก็เป็นเหตุผลพอที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสชี้ให้เห็นว่า มันเป็นทศลักษณะที่ต้องป้องกัน ต้องทำการป้องกันในทิศนี้; ให้เรียกว่าไหว. “ไหว” ในที่นี้กลายเป็นเรื่องให้ความสำคัญที่สุด และก็เอาใจใส่ที่สุด นั่นแหละคือความเคารพ. พอเกิดความเคารพ มันก็เกิดความรัก ความอะไรตามมา ก็กลายเป็นของที่แน่นอนไป; ผู้ก่นไหวด้วยความจงรักภักดีอย่างยิ่ง. บางทีไม่กล้าโกง; ตัวเองอยากโกงแต่ไม่กล้าโกง เพราะเห็นแก่ผู้บังคับบัญชาที่แสนจะดี; นี่เป็นสิ่งที่มิได้. เพราะฉะนั้นการที่สอนให้ไหวทิศๆ นี้ก็ไม่เสียหลาย มีประโยชน์ที่สุด มีความจำเป็นที่สุด.

เราก็พูดกันแล้วว่า ผู้ที่อยู่ต่ำกว่าเราก็คือเป็นที่พึ่งของเรา ในทางแรงงาน. สมมุติว่าเป็นพระเจ้าแผ่นดินสมัยก่อน หรือเป็นนายกรัฐมนตรีนคราภิบาลสมัยนี้ ถ้าไม่ได้ผู้อยู่ใต้งับกับบัญชาที่ดี เป็นผู้กระทำกิจต่างๆ แล้วจะไปทำอะไรได้ มันทำไม่ได้; นี่สำคัญมากถึงขนาดนั้น. คนที่มีปัญญา มีหัวสมองอะไรก็ต้องได้แรงงานจากภายใต้ จากเบื้องล่างมา สำหรับปฏิบัติตามความคิดตามสติปัญญา มันจึงเป็นเรื่องเป็นราวขึ้นมาได้. ฉะนั้นจึงถือว่าแรงงานจากเบื้องล่างนี้สำคัญอย่างยิ่ง ต้องมีพอ, มีดี, มีถูกต้อง.

รายละเอียดอย่างอื่นก็พอจะมองเห็นกันอยู่แล้ว; นี่เราทุกคนแต่ว่า ความสำคัญมันมีอยู่อย่างไร? ถ้าความสำคัญเป็นที่เข้าใจแล้ว มันก็จะต้องเอาใจใส่เอง, ต้องปฏิบัติไปด้วยดี.

ทีนี้ ความหมายของคำ ๆ หนึ่ง เราควรมองให้ดี มันแผ่กว้างออกไปไกลได้. ถ้าความหมายมันอย่างเดียวกัน แม้จะรูปร่างต่างกันก็ถูกรวมเอาไว้ในนี้. นี่พระพุทธเจ้าก็ไม่ใช่ผู้ปกครอง ในการกล่าวเรื่องทิศเบื้องบนเบื้องต่ำ มันก็กินความหมายมาก. เช่นทิศเบื้องต่ำนั้นมันอาจจะกินความหมายลงไปถึงวัวถึงควาย สุนัขและแมวก็ตาม ที่มันจะอยู่เบื้องต่ำ ภายใต้ความช่วยเหลือคุ้มครองของเรา. เราจะรู้สึกว้าวัวควายเป็นคนใช้ เป็นบ่าว เป็นไพร่ ก็ต้องเอาใจใส่ให้ถูกต้องตามเรื่องราว.

บางคนจะคิดไกลไปกว่านั้นว่า วัวควายเป็นเพื่อน เราก็ต้องสงเคราะห์ วัวควายอย่างเพื่อน อย่างนี้ก็ได้. ในอินเดียบูชาวัวอย่างพระเจ้าเลยทีเดียว เป็นสมณะ เป็นพราหมณ์เลยทีเดียว; ความหมายของคำนั้นมันก็ขยายออกไปได้ตามลำดับ ๆ. เราเอาความหมายนี้เป็นหลัก ส่วนรูปร่าง เนื้อตัวนั้นก็ไม่ใช่หลักอะไรนัก. เคยมีคนไม่เอาใจใส่วัวควาย นี่ก็เป็นคนปฏิบัติผิด เป็นฆราวาสที่ปฏิบัติผิด ในหลักเรื่องทิศทั้ง ๖; เขาจึงไม่ได้รับความเจริญ เพราะว่าปฏิบัติต่อ วัวควายไม่ดี.

ยังมีความหมายอย่างอื่นอีก ที่จะกินความไปถึง ความหมายของคนที่อยู่ระดับต่ำกว่าเรา ทุกชนิดเลย เราจะต้องปฏิบัติต่อเขาให้ดี; เพราะว่า ถ้าคนยากจนเข็ญใจ คนขอทานทั้งหลายรวมกันแข่งค่าเรา; ก็หมดดี. อย่าไปดูหมิ่นดูถูกเขา ตัวคนจน หรือคนขอทานทั้งหมดรวมกันค่าแข่งใครสักคน คนนั้นก็อยู่

ไม่ได้, เป็นแต่จะเสื่อม, มีแต่จะโศกเศร้าโศกเหมือนกัน. เพราะว่า คนมันคู่อะไรก็อะไรตาม ๆ กันไป. ถ้าส่วนใหญ่ว่าแล้ว แล้วมันก็พลอยว่าไปตามกันไปหมดทั้งบ้านทั้งเมือง. เพราะฉะนั้นระวังแม่แต่คนขอทานก็อย่าให้เขาต่ำเรา. การที่ว่ามิใช่ทางศักดิ์สิทธิ์สักหนึ่งสักใด ให้คนขอทานเรียกราคาไป ก็ยังเป็นการดี; คนขอทานทุกคนจะให้พร นั่นก็ไม่สำคัญเท่ากับว่า เรามีน้ำใจเผื่อแผ่คนที่ต่ำกว่า.

เพราะฉะนั้นผมว่า การที่ไปรังเกียจคนขอทานตามข้างถนน หรือตามที่ต่าง ๆ ที่มีคนขอให้ช่วยเหลือ กลับไปถ่มน้ำลายรดคนนั้น; คนนั้นมันบ้า ไม่รู้จักคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า. ส่วนคนที่อยู่ส่ำที่แสดงทางคับคั่งเป็นสง่าคั่งคั่งไปแจ่มกันทุกคน นั่นแหละอย่าไปว่าเขาโง่ หรือว่าน่าอึดใจ. นั่นมันก็เป็นการศึกษาของเขาให้เป็นคนมีจิตใจเมตตา กรุณา มองดูทุกข์เบื่อง่ายอยู่เสมอ. แต่ถ้าเขาให้คนขอทานมากไป จนเป็นเหตุให้คนขอทานขึ้นเกียจ มันก็เป็นเรื่องผิดทางอื่น; แต่คนที่ช่วยกันเป็นหมื่นเป็นแสน เป็นล้าน จนทำให้คนโง่งงไปนี้ ยิ่งบาปมากไปกว่านั้นอีก. การช่วยให้คนอื่นโง่ มันก็ไม่มีผลคุ้มค่า; แต่ว่าทำด้วยความเมตตาปรานี พอเหมาะพอดี เพราะมองดูเป็นทุกข์เบื่อง่ายจริงๆ ก็นับว่าถูกต้องตามหลักของพระพุทธเจ้า. ที่นี้เอาเงินไปช่วยคนอื่นทั้งหมื่นทั้งแสน แล้วกลับถูกคนอื่นโกง; นั่นก็คือคนโง่ ไม่ปฏิบัติให้ถูกต้องตามทศกัณฐ์นี้ ตามหลักเรื่องนี้.

ส่วนการช่วยคนในประเทศด้อยพัฒนานั้น มันเป็นเรื่องการเมือง ผมไม่พูด. เคียงวันเราพูดกันแต่เรื่องบุคคล ที่จะมองดูทุกข์เบื่อง่ายให้ดี; อย่าให้มีภัยอันตรายเกิดมาจากภิกษุ; แต่ให้ความเจริญ ความสุข ความสวัสดิ์ ความปลอดภัยเกิดมาจากภิกษุ ๆ นั้น. ถ้าเขายามเฝ้าประตูบ้านเป็นขบถขึ้นมา มันก็เป็นเรื่องวินาศพิบภัยได้. ถ้าบ่อนกนภิกษุนี้ไว้ไว้ดีก็อยู่สบายไป; เพราะฉะนั้นอย่าประมาท ต้องเคารพ. ที่เรียกว่า ไหว้ – ไหว้ ภิกษุทั้งหก ล้วนแต่ไม่ประมาท

ส่วนแต่ให้เคารพทั้งนั้น แต่ไม่ต้องเหมือนกัน : เคารพบิดามารดาก็อย่างหนึ่ง, เคารพบุตรภรรยาถืออย่างหนึ่ง, เคารพครูอาจารย์ถืออย่างหนึ่ง, เคารพญาติมิตรถืออย่างหนึ่ง, เคารพสมณพราหมณ์ถืออย่างหนึ่ง, เคารพบาปไฟถืออย่างหนึ่ง ; ก็เลยเป็นการสร้างความปลอตกภัยรอบค้ำ, เป็นเครื่องรางคุ้มครองป้องกันรอบค้ำ, เป็นทางมาแห่งความสุขสวัสดิ์รอบค้ำ.

เพราะฉะนั้นอย่าทำเล่น ๆ กับเรื่องทิศ ๖ ; มันเป็นเรื่องที่ทุกคนถึงเรื่องที่ว่า บุคคลจะอยู่ในโลกนี้ได้อย่างไร. พุคอย่างสมอใหม่เพราะ ๆ พุคอย่างทีนัถศึกษาในมหาวิทยาลัยเขาเหมือนกัน ก็ต้องพูดว่า นี่คือเรื่องที่จะพูดให้รู้ว่าคุณเราจะอยู่ในโลกนี้อย่างมีความสุขได้อย่างไร. ถ้าพุคอย่างคนโบราณคร่ำครึก็ว่า เราจะให้ทิศทั้งหลายอย่างไร จะให้ทิศทั้ง ๖ อย่างไร. ที่จริงมันเป็นเรื่องเดียวกัน. เพราะฉะนั้น อย่าดูถูกค่าสั่งสอนขนบธรรมเนียมประเพณีทางวัฒนธรรมทางศาสนา.

การที่มันจะเกิดขึ้นมาในโลก เป็นเรื่องให้ทิศเหนือ ทิศใต้, ให้ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์อะไรขึ้นมา มันก็เป็นจุดกึ่งกันที่ช่วยกันทั้งนั้น ก็เริ่มให้ความสนใจในสิ่งที่มันมีอำนาจเหนือเรา หรือมีอำนาจทั่วไป ; แล้วก็เริ่มให้ขึ้นมาก่อนจากที่มันจะมองเห็นที่แรก รวมทั้งให้ ฤๅษี ฤๅษี บิศาจ ไหว้ศาลพระภูมิ ; มันก็เป็นเรื่องที่เขากลัว เขาหาทางออก. ที่มันไม่ได้ถูกต้อง ไม่สมบูรณ์ มันก็ค่อย ๆ เปลี่ยนมาจนถูกต้อง นั่นแหละทิศทั้ง ๖ นี่มันไม่มีเรื่องให้ ฤๅษี ฤๅษี บิศาจ ให้ ฤๅษีสงวนอะไรทำนองนั้น ; มันไม่อยู่ในทิศที่เราจะต้องไหว้ ทั้ง ๆ ที่มันมีอยู่รอบตัวเรา. ในที่สุดก็มาถึงเรื่องพระรัตนตรัย ซึ่งเป็นเรื่องสูงสุด ; เรื่องศาสนาเป็นเรื่องสูงสุดรวมอยู่ในทิศเบื้องบนสูงสุด ก็เลยครบหมด.

ทีนี้ถ้าเกิดถามกันขึ้นว่า ทำไมไม่ให้ความสนใจแก่ประเทศชาติ, ไม่มีทิศไหนพูดถึงประเทศชาติ หรืออะไรทำนองนั้น ? ก็ให้รู้เถอะว่า นี่มันเป็นคำพูดที่เดียวหมด : เมื่อทำการไหว้ทิศถูกต้องแล้ว เราก็เป็นคนที่ยึดความถูกต้องแก่ประเทศชาติด้วย. เราเป็นพลเมืองคนหนึ่ง ทำความถูกต้องในทิศทั้ง ๖ ทั้งหมด นั่นแหละคือทำความถูกต้องแก่ประเทศชาติด้วย. ถ้าจะพูดกันอย่างเดียวกัน ก็เอาชาติเป็นใหญ่ เป็นปัญหาสำคัญ. ทีนี้เรื่องทางธรรมในสมัยพุทธกาลนั้น คือเรื่องศาสนา เขาไม่ได้เอ่ยถึงชาติ; เขาจัดให้มันเป็นเรื่องแขนงเล็กๆ น้อยๆ ฝากอยู่ในความหมายใดความหมายหนึ่ง; หรือจำรวมกันทุกความหมายก็ได้. รวมความแล้วที่ว่า เราประพฤติในทิศทั้ง ๖ ให้ดีแล้ว เราก็เป็นพลเมืองที่ดีของประเทศชาติ, เราจะเป็นบุตรที่ดีของบิดามารดา, เราจะเป็นศิษย์ที่ดีของครูบาอาจารย์, เราจะเป็นอะไรที่ดีๆ ของทั้งหมด, เราจะต้องเป็นให้ถูกต้องให้ดี ด้วยการปฏิบัติในลักษณะไหว้ทิศนี้.

ฉะนั้นเกิดมาก็หนึ่ง ก็ให้ได้อย่างนี้ทุกองค์ คือเป็นบุตรที่ดีของบิดามารดา, — เป็นศิษย์ที่ดีของครูบาอาจารย์, — เป็นเพื่อนที่ดีของญาติมิตร, — เป็นพลเมืองดีของประเทศชาติ, — เป็นสาวกที่ดีของพระศาสนา; ถ้าครองเรือนก็ทำให้เป็นภรรยาที่ดี เป็นสามีที่ดี อะไรที่ดีของกันนั้นๆ; มันทั้งหมดปัญหา. ประเทศชาติก็รวมอยู่ในสิ่งเหล่านี้ทั้งหมด; เพราะว่าประเทศชาติมันคือสิ่งที่ประกอบขึ้นจากสิ่งทุกสิ่ง. ก็เป็นอันว่า เราองค์ หรือไหว้ทิศที่เรียกว่าประเทศชาติรวมอยู่ในทิศทั้งหลาย. นี่เป็นคำสอนสำหรับผู้ที่จะครองเรือน, เป็นคฤหัสถ์ เพื่อให้ปฏิบัติถูกต้องและไปเร็ว เพื่อไปนิพพานในที่สุด. มิฉะนั้นจะเป็นค่ากลางยั่วเยยตัวมัวหมองอยู่นี่, วนไปวนมาอยู่ที่นี้ในโลกนี้.

นี่สอนให้มีปัญญาฉลาดในเรื่องเหล่านี้แล้ว มันก็เป็นสัจที่ไปไม่ได้เร็ว; แม้จะเป็นเท่าที่เป็นเท่าที่เดินได้เร็ว, เดินตรงไปยังจุดได้, ไม่มีวนเวียนตัวมัวหมอง

อยู่ที่นั่น. ถ้าเป็นคนฉลาดก็เป็นพระฤๅษีเจ้าได้โนบ้านโนเรือน กลายเป็นนกที่บินไปได้. เป็นพรവാตอยู่ในนาคที่นี่ ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ๔-๕ นาทิ กลายเป็นพระอรหันต์ได้. นี่มันก็เป็นผลจากการเป็นพรवासมาอย่างถูกต้องนั่นเอง. มันปฏิบัติได้สูงสุด ในเรื่องของความเป็นพรवासจนเอื้อมระอา. จนเกิดความเป็นหน่วยคล้ายกำหนดขึ้นมาได้; ในนาคที่นี่ก็กลายเป็นพระอรหันต์ขึ้นมาทั้งๆ ที่อยู่ในเครื่องแบบพรवास; ต่อไปก็ออกไปเป็นเบรพชิต ไม่ต้องกลัวว่าจะตายเสียในวันรุ่งขึ้น หรือใน ๗ วัน.

เพื่อกันลืม ก็ให้หัดจับเห็นภาพเขียนบนฝาผนัง ก้นทิศเหนือขึ้น : มีเรื่องบ่าบี่ชีววิ. เมื่อบ่าบี่ชีววิ หนักเข้าๆ มันเป็นอย่างไรบ้าง; มันเอื้อมทั้งวิวิ มันเอื้อมทั้งบี่ มันก็เลยแหงนไปเบื้องบน; ตัวเองก็พลอยว่าง ไปตามความว่าง. ตัวเองหมดตัวเอง กลายเป็นพรवासที่เหี่ยวแห้งของสองตะเกียงอยู่ก็ได้. นี่ การเดินทางโดยถูกต้องตามทิศทาง มันเป็นอย่างนี้.

ขอให้จำไว้ว่า มันไม่มีอะไรที่จะทำชั่วช้ากอยู่ได้ มันต้องเปลี่ยนสูงขึ้นๆ. ที่นี้ถ้าเราจัดทิศทางไว้ให้ดี มันจะต้องเปลี่ยนไปในทางสูงขึ้นๆ อย่างเป็นที่น่าพอใจอย่างยิ่ง. เพราะฉะนั้นความเปลี่ยนนี้มีประโยชน์มาก; ถ้ามันเป็นสิ่งที่เปลี่ยนไม่ได้ มันก็ตายเลย, ติดตันอยู่ที่นั่น. เพราะฉะนั้นความเปลี่ยน มันเป็นเรื่องที่มีประโยชน์มาก; แล้วก็ต่อเมื่อเรารู้จักเปลี่ยน คือเลื่อนให้มันสูงขึ้นไป. ฉะนั้นการให้ทิศทางนั้นมันก็ได้เปลี่ยนมาตามลำดับจนเป็น ความถูกต้อง หรือสูงสุด.

ชีวิตนั้นก็เหมือนกัน เมื่อมันถึงจุดอิมตัวของเรื่องเนื้อหาแล้ว มันก็เปลี่ยนเป็นเรื่องทางวิญญาณ, เป็นผลของการให้ทิศทางเนื้อหาทางหนึ่งมาอย่างถูกต้อง ทางร่างกาย ทางสังคม ทางวัตถุ มาอย่างถูกต้อง; แล้วมันก็เปลี่ยน

เป็นเรื่องทางวิญญาณอย่างถูกต้อง. ความเป็นมนุษย์นี้: ก็เป็นมนุษย์ที่ไต่สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้. นี่คือการถูกต้องในการปฏิบัติต่อทุกสิ่งทุกอย่างรอบตัวเอง.

ผมสงสัยอยู่แล้ว บวชมาสอบไล่หนักธรรมตรีได้ เพียงเพื่อตอบปัญหาได้; ไม่ทันเสียก็ลืมเรื่องทศทั้ง ๖, ท่องทศทั้ง ๖ ก็ไม่ถูก. พอสอบไล่แล้วก็ลืมได้, พอลืมได้; แม้จะออกชื่อทศทั้ง ๖ ก็ไม่ถูก, ยังไม่ทันเสียสักที; พอเสียออกไปมันก็เหมือนเดิม. เพราะฉะนั้นมันไม่สำเร็จเพียงแต่สอบหนักธรรมตรีได้. มันต้องเอาสิ่งเหล่านี้คิดตัวไป; เมื่อสมภารจะตีกแล้วก็เอาไปปฏิบัติ. ถ้าไม่เสียก็เอาไปสอนคนอื่น, เอาไปสอนชาวบ้านชาวเมืองเรื่องทศ ๖. ถ้าเสียก็ต้องเอาไปปฏิบัติเองให้ดี, ที่หลังก็สอนคนอื่นได้ดีเหมือนกัน.

ข้อสุดท้ายที่จะพูดก็คือว่า ให้ดูว่าทศทั้ง ๖ นั้นเป็นหน้าที่หนักสักเท่าไร? สิ่งที่เราเรียกว่า "หน้าที่" แล้วมันก็ต้องหนัก, ขอให้เข้าใจไว้ด้วย ไม่มีหน้าที่ไหนเบา; ขึ้นชื่อว่าหน้าที่แล้วมันก็ต้องหนัก; ภาระ หน้าที่ ก็อะไรก็ตาม รวมความแล้วมันก็ต้องหนักทั้งนั้นเป็นของหนักทั้งนั้น. ถ้าจะออกไปเป็นมรณวาสก็อย่ากลัวหนัก; ถ้ากลัวหนักแล้วออกไปเป็นมรณวาสก็เป็นคนบ้า. ถ้ากลัวหนักก็อยู่เป็นพระก็ไปนิพพานเหมือนกัน; มรณวาสก็ไปนิพพานเหมือนกัน แต่ไปอย่างหนัก เพราะมันมีเรื่องมาก "ทหุกิจจา ทหุกรรมียา". พูดกันอยู่เสมอ.

มรณวาสมีกิจมาก มีเรื่องที่ต้องทำมาก; เพราะฉะนั้นจึงหนัก, หนักก็อยู่ที่ทศทั้ง ๖ นี้. มันต้องทำมากกว่าที่อยู่เป็นบรรพชิต; มันเกิดภาระหน้าที่เนื่องจากทศทั้ง ๖ นี้มากกว่า. บรรพชิตนั้นบางอย่างก็ออกไปเสีย; หรือถ้าจะมีอยู่ก็มีอยู่ในความหมายที่เบาว่าสหายกว่า, ปฏิบัติได้ง่ายกว่า. แล้วมันจะค่อย ๆ หมดไปเหมือนกับไม่มีอะไร. ถ้าเป็นมรณวาสมันผูกมัดอยู่ จะทำอะไรก็ได้

เพราะมันอยู่ในสังคม มันมีบ้านมีเรือน มีบุตรภรรยา สามมี มีผู้บังคับบัญชา มีคนใช้ มีหน้าที่การงาน ผูกพันไปหมด นี่เขาเรียกว่าเป็นของหนัก. พระราชาส *สมุพฺพาโต* คือเป็นเท้กับแคบ, เป็นทางมาแห่งธุลี; พระพุทธภาษิตมีอยู่อย่างนี้. ที่นั่นที่มองเห็น เขารู้สึกอย่างพระพุทธเจ้าตรัส เขาจึงทูลพระพุทธเจ้าว่า “พระราชาสเป็นเท้กับแคบ เป็นทางมาแห่งธุลี; ส่วนความเป็นบรรพชิตนั้น เป็น ความว่าง, เป็นความโล่ง เบาสบาย; เหมือนเนกมีเพียงแต่ปีกเป็นของหนัก มีแต่ปีกเป็นการสำหรับจะบินไป. ของหนักของนกคือปีก, คือว่าปีกพาให้ นกบินไป. พระพุทธเจ้าเองเมื่อจะออกบวช ก็รู้สึกในคำพุทธรูปนี้ ประโยคคำพุทธ รูปนี้; แล้วจึงออกบวช. ไปอ่านดูจากพุทธประวัติจากพระโอษฐ์เสียอีกที. ฝรั่ง ที่มีชื่อเสียงคนหนึ่ง ชื่อลีลาจระ เป็นชาวอังกฤษ เมื่อบวช เขาเขียนว่า :-

A dense of strife, is household life,
And filled with toil and need ;
But free and high as the open sky,
Is the life the homeless leads.*

ชีวิตพระราชาสเหมือนกับ *a dense of strife* มันเต็มไปด้วย *toil* และ *need* ชีวิตพระมันเหมือน *open sky* ทั้ง *free* ทั้ง *high* เขาแปลไปจากคำบาลีคำนี้ขยาย ความออกไป. เขารู้ความหมายของความเป็นพระราชาสดี จึงจัดว่าเป็น *a dense of strife* ต้องเป็นหนักต่อสู้. เกร็งมือต่อสู้ก็มีความรู้เรื่องนี้. พอออกไปสู่ที่โล่งที่แจ้ง เหมือนกับอากาศ ก็มีผลเหมือนกับ *free is now!* พ้นแล้วไฉน! เหมือนกับภาพ เขียนที่ฝาผนัง; . ลอยขึ้นไปเหนือเมฆ หรือขึ้นไปเหนือความยุ่งเหยิง หรือ *a dense of strife* มันลอยขึ้นไปเหนือมัน. ที่นี้เรารู้ทิศทางว่าพระราชาสอยู่ที่จุดไหน ? จะเดินไปอย่างไร ? และจะไปจบที่ไหน ?

* คำเดิมที่เขียน *den* แต่ความหมายน่าจะเป็น *dense* มากกว่า (ผู้จัดพิมพ์)

เมื่อจะตายอย่าให้ใครต้องคอยแบ่หาว่า “อรหํ อัสสัมมิ วะ อรหํ อัสสัมมิ” .
 นั่นก็เป็นวิธีที่มีความหมายดี. คนจะตายเขาก็บอกทาง บอกหนทาง บอกทิศทาง
 ให้ไปทางนั้น; ไปไหว้พระจุฬามณี ที่ชั้นดาวดึงส์ก็มี ยังใช้กันอยู่. พอคน
 จะตาย คนข้างๆ บอกว่าอย่าลืม; เขาเอาดอกไม้ธูปเทียนใส่มือให้; ให้เอา
 ไปไหว้พระจุฬามณีที่ดาวดึงส์. นิธิเชื่อกันเขาจะให้ตายไปสวรรค์; ให้เอาดอกไม้
 นั้นไปไหว้พระจุฬามณี. จุฬามณีคือขมวดผมของพระพุทธเจ้า ที่ทรงตัดเมื่อวัน
 ออกบวชบรรพชา เทวดาพาไปไว้บนสวรรค์. เอาไปประดิษฐานอยู่ที่นั่น; แล้วก็
 ว่าทิศทางที่จะต้องไปอยู่ที่นั่น. คิดว่านั้นก็บอกว่า “พระอรหันต์อย่าลืม!” คนบอก
 เองก็ไม่รู้ว่า พระอรหันต์คืออะไร. แต่ว่าบอกทิศทางให้คนอื่นได้; คนตายมัน
 ก็หลับตาซืมกะทื่อไป. อย่างนั้นมันก็น่าหัวเราะ; เพราะเกี่ยวนี้ ที่นี้ นั่งอยู่ตรงนี้
 คุณก็ต้องรู้ทิศทางที่จะไปอย่างถูกต้อง. จากทิศทางที่จะไปอย่างทั่วในโลกลี้ ไปสู่
 ทิศทางอันเป็นจุดหมายปลายทาง คือนิพพาน.

ผมพูดให้คนเขาคิดกัน หรือให้คนเขาหัวเราะ ให้คนเขาคำว่าทุกคน
 ต้องไปนิพพาน : คู่สัวคู่เมียต้องจู๋มือกันไปนิพพาน, บุตรหลานจะต้องรับ
 มรดกพ่อแม่ คือการเดินไปนิพพาน ให้ถึงแทนพ่อแม่ให้จงได้. การเป็นเพื่อน
 กันก็เป็นเพื่อนเพื่อไปนิพพาน. เป็นบ่าวเป็นนายกัน ก็เพื่อจะช่วยกันไปนิพพาน
 ทิศทางมันมีอยู่อย่างนี้ ตามความเห็นของผม.

เวลาของเราทั้งหมด.